

SAMMANFATTNING AV RAPPORTEN CHANGING TEXTS

**EN INTERNATIONELL GENOMGÅNG AV FORSKNING KRING LÄROBÖCKER OCH
RELATERAT MATERIAL SOM INNEHÅLLER ETT SÄRSKILT FOKUS PÅ SVERIGE**

En sammanfattning av rapporten Changing texts:

Oates, Mouthaan, Fitzsimons & Beedle. 2021. Changing texts – an international review of research on textbooks and related materials. Cambridge Assessment Research Report. Cambridge, UK: Cambridge Assessment.

Rapporten togs fram på uppdrag av Läromedelsförfattarna, och gjordes pro bono.

Den fullständiga rapporten går att läsa här:

<https://www.cambridgeassessment.org.uk/Images/649893-changing-texts-an-international-review-of-research-on-textbooks-and-related-materials.pdf>

Svensk sammanfattning av Stina Uddman, Tydlig text

Läromedelsförfattarna

Stockholm

2022

FÖRORD

Utbildningen i svensk skola ska vila på vetenskaplig grund och beprövad erfarenhet, det fastslås i skollagen. Enligt Skolverket innebär det att kunskap från relevanta forskningsresultat ska ligga till grund för arbetet både när det gäller innehållet i, och formen för, utbildningen. Forskning om läromedel är därför av stor betydelse, för såväl oss som skriver läromedel och kurslitteratur, som för alla som verkar i Utbildningssverige. Av den anledningen bestämde vi oss för att skapa en genomgång av svensk läromedelsforskning. Vi såg ett värde i att någon som står utanför den nationella kontexten gjorde genomlysningen, och blev därför glada när forskaren Tim Oates vid Cambrigde Assessment åtog sig att göra uppdraget pro bono. Resultatet blev *Changing texts – an international review of research on textbooks and related materials (2021)* där den del av rapporten som fokuserar på den svenska kontexten finns sammanfattad i denna rapport.

Rapporten visar vilket fokus läromedelsforskningen i Sverige har haft, men även var den brister. Det saknas betydande forskning om exempelvis läromedels roll i undervisningen och samspelet mellan olika delar i läromedel. Här ser vi i Läromedelsförfattarna att forskning kan spela en viktig roll. Våra författare och deras förlag behöver veta hur läromedel kan utformas för att fungera så bra som möjligt. Ett område det finns desto mer svensk forskning inom är sociokulturell analys av läroboksinnehåll, och där kan vi se att forskningen har bidragit till positiva reformer. Ett exempel som rapportförfattarna lyfter är en förändrad könsrepresentation i läroböcker, och idag visar forskning att det förekommer betydligt färre könsstereotyper i Sverige jämfört med andra länder.

Sammanfattningsvis skriver rapportförfattarna att Sverige historiskt sett har haft en stark position inom läromedelsforskning, men att reformerna inom utbildningsväsendet under 1990-talet, samt tillbakadragandet av den statliga översynen av läromedel, har lett till att denna position har försvagats.

Rapporten nämner avslutningsvis att de ser ett pånyttfött intresse för läromedel i Sverige. Vi uppfattar samma positiva vindar, och ser denna genomlysning av läromedelsforskning som ytterligare ett steg i rätt riktning. Sverige som kunskapsnation skulle gynnas av att läromedel hanteras utifrån den betydelse de har för miljontals elever, vårdnadshavare och lärare.

Per Kornhall
Ordförande

SAMMANFATTNING AV RAPPORTEN CHANGING TEXTS - EN INTERNATIONELL GENOMGÅNG AV FORSKNING KRING LÄROBÖCKER OCH RELATERAT MATERIAL SOM INNEHÅLLER ETT SÄRSKILT FOKUS PÅ SVERIGE

Sverige har historiskt sett haft en stark position inom läromedelsforskning, men reformerna inom utbildningsväsendet under 1990-talet samt tillbakadragandet av den statliga översynen av läromedel har lett till att denna position har försämrats. Det finns flera positiva signaler om att situationen kan förbättras: ett ökat parlamentariskt intresse för läromedel och dess roll i utbildningssystemet, en obruten tradition av forskning om läroböcker i matematik, aktiva forskare på olika nivåer, samarbete mellan nordiska länder samt specialister och organisationer som arbetar för att hålla frågorna aktuella.

LÄROBÖCKERS KVALITET OCH "ANTI-LÄROBOKSETOS"

Få studier om läroböcker har på allvar undersökt "kvalitet" på läroböcker, något som får ses som en begränsning i forskningen. För närvarande finns två fokusområden inom forskningen, ett där tillgänglighet ses som ett bevis för kvalitet och ett på sociokulturell analys av läroböckers innehåll och deras eventuella partiskhet. Även om dessa områden är viktiga, utgör de inte tillsammans en heltäckande översyn av läroböckers kvalitet.

Läroböckers objektivitet och deras relation till lärande har endast utgjort en liten del av läroboksforskning om kvalitet. Denna forskning har vuxit fram från området språkinlärning, tidig inlärning och läskunnighet. I kontrast till bristen på akademisk forskning finns en välutvecklad känsla för en läroboks olika beståndsdelar i det praktiska redaktionella arbetet. Ett ökat fokus på tydliga, påtagliga egenskaper hos texter och deras utveckling i relation till teorier om lärande, skulle kunna minska gapet mellan forskning om läroböcker och det dagliga professionella arbetet med läroboksutveckling.

Kvalitet innebär även koherens med läroplanen; hur förhållandet mellan lärobokens olika beståndsdelar hör samman med stödmaterial, läroplansmål, läroplanens innehåll samt pedagogisk praktik.

I Sverige finns få undersökningar om hur lärare väljer material till sin undervisning, hur de ser på kvalitet, hur undervisningsmaterial utvecklas och hur arbetsbelastningen påverkas av detta arbete. Det finns dock ett ökat intresse för hur lärare omarbetar digitalt material. Forskning om hur man använder digitalt material i undervisningen har hittills främst sett individualisering som ett oproblemiskt krav på framtida kunskapsinhämtning. Detta kan närma sig vad som brukar kallas ett "anti-läroboksetos".

Den låga prioriteringen av läroboksforskning i vissa länder har kopplingar till vad man kan kalla ett anti-läroboksetos. Kulturella och populära attityder till läroböcker bidrar till bristen på seriösa akademiska lärdomar om läroböcker som läromedel, förutom i några specifika länder. Mycket har sagts om hur framtiden ser ut för läroböcker i klassrum. Ett synsätt som har funnits de senaste decennierna är att läroböcker är förlegade eller föråldrade. Dessa argument har ofta dålig grund och saknar empiriska bevis. Tvärtom är det så att när man granskar bevis från en rad olika länder och sammanhang, är fördelarna med högkvalitativa tryckta läromedel överväldigande. Trots att kunskap förändras och utökas, är genomgripande paradigmskiften inom kunskap relativt ovanliga. Kunskap förändras därför inte på det sätt eller i den takt som ofta påstås i debatten. Påståendet att läroböcker representerar en bristfällig eller föråldrad modell av mänsklig kunskap kan därför bestridas och anses felaktigt.

En systematisk, omfattande genomgång av läromedels effektivitet och värde skulle göra det möjligt för oss att förstå variationer i kvalitet, läroboksdesign och användningsmönster. I en sådan genomgång bör man främst fokusera på material av hög kvalitet och undersöka deras användning och framtida roll.

Förmågan hos läromedel och utbildningsmaterial att säkerställa en samstämmighet kring mål, innehåll och undervisningsmetoder gör dem till ett verktyg för styrning i enlighet med läroplanen. I länder där det finns en hög nivå av konsensus om och offentligt stöd kring utbildningens innehåll, anses läroböcker förmedla allmännyttan. I en granskning av högpresterande utbildningssystem som Singapore, Finland och Hongkong, framkommer det att högkvalitativa läroböcker fungerar som ett mycket effektivt verktyg när de utgör en del av en utarbetad, sammanhängande utbildningspolitik. Effektiva kopplingar mellan läroplan, undervisning och material som läromedel är viktiga.

STYRNING OCH UTVECKLING AV LÄROBÖCKER

Hur man godkänner och väljer läroböcker varierar både mellan länder och inom dem. Metoder och system för godkännande och urval kan också förändras snabbt. Forskning om kontroll kring läroböcker och det bredare politiska sammanhanget är av avgörande betydelse för att förstå läroböckers effektivitet och värde. Trots att styrningsformer och läroboksreformer är nära sammankopplade, är forskningen på detta område fortfarande begränsad.

Arv, det vill säga inflytandet från tidigare politik i samtida politik och praktik, spelar en avgörande roll för vilka krav som ställs på läromedel. När man undersöker vilka material som används i olika sammanhang, måste man därför se på de metoder och system som används för godkännande och urval.

Kontroll över läroplanen i vid mening är en nödvändig förutsättning för att läroplansmål, läroplansinnehåll, utbildningsmaterial och lärares praktik ska stämma överens i ett land. Den är därmed också nödvändig för att förbättra kunskapsinhämtning och likvärdighet. Det är mindre tydligt vilka styrningsformer som är bäst lämpade för att säkerställa tillgången på material av hög kvalitet. Detta pekar på en forsknings- och kunskapslucka om hur marknadsstrukturer inverkar på läromedelsproduktion.

Även relationen mellan stat och förlag samt beroenden dem emellan, formar hur läroböcker produceras och hur de styrs. Dynamiken i läroboksproduktionen är tätt kopplad till de marknadsstrukturer som förlagen verkar inom. Omstrukturering på marknaden kan därför påverka dynamiken i läroboksproduktion och utbud, ibland

på dramatiska sätt. Snabba omstruktureringar kan ha skadliga effekter på läroboksproduktionen och utgöra ett hot mot etablerade förlag, vilket har skett i Danmark och Polen. Omstrukturering på marknaden sker ibland också av politiska skäl, till exempel för att stödja nationsbyggande berättelser.

Läroboksförfattare är inte passiva ombud för staten i processen kring läroboksproduktion. Att undersöka de processer som ligger till grund för vilka läroböcker som författas och publiceras i olika länder är därför viktigt. För att förstå och ta itu med den bristen inom läromedelsforskning måste man ta reda på vilka författarna är, deras incitament att delta i läroboksprojekt samt de redaktionella begränsningar och marknadsvillkor som de verkar under. Hur samarbetet mellan författare och förlag fungerar, påverkar vad som i slutändan publiceras.

Länder med särskilda socioekonomiska eller demografiska förutsättningar har utmaningar när det gäller att sponsra författarskap och publicering av läromedel i landet. Liten befolkningsstorlek och låga inkomster är exempel på förutsättningar som kan leda till att man behöver skaffa material som skrivits och publicerats utomlands, alternativt att man ställs inför betydande utmaningar inom marknadsföring och finansiering.

Politiska villkor, styrning och marknadskrafter skiljer sig åt från land till land, men de påverkar läroböckers innehåll. I synnerhet lyfter rapporten fram påföljder av att icke-pedagoger i allt större utsträckning fattar pedagogiska beslut. Det handlar om tendenser till standardisering av innehåll, ett ojämlikt inflytande som vissa delstater, regioner eller distrikt kan utöva på förlag samt ökningen av förlagsledda, i motsats till författarledda, läroboksprojekt.

Som tidigare nämnts finns det i Sverige en relativt hög kapacitet för forskning och utveckling av läroböcker. Det finns också en tradition av att använda läroböcker som en självklar del av undervisningen. Det finns också aktiva forskare i olika åldrar som publicerar undersökningar inom ett brett område. Under 1990-talet drogs det statliga godkännandet nästan omärkbart tillbaka, men det finns nu tecken på ett ökande statligt intresse för kvalitet och praktiskt användande av läroböcker. Även publicist- och författarförbund har visat ett ökat intresse för kvalitet, tillgång och användning och det finns initiativ som arbetar för att stimulera lärares kunskap om hur man väljer och använder läroböcker.

Det är i Sverige också tydligt att om kvalitet inte signaleras av staten, organisationer eller en gemensam kultur, lämnas lärare och skolor ensamt ansvariga för extremt svåra och viktiga beslut.

ANVÄNDNINGSMÖNSTER

Utöver innehåll, struktur och fysisk tillgänglighet på läroböcker är det viktigt att studera hur läroböcker används i praktiken. Detta varierar beroende på faktorer såsom lärares mål och utbildning, kulturell kontext, tillgänglighet och kvalitet.

Läroböcker av hög kvalitet är avsedda att användas på ett visst sätt. De fungerar som en guide till läroplanens innehåll och mål och ger vägledning till lärare då de planerar sin klassrumsundervisning. De används även ofta för att säkerställa att läroplanen följs korrekt på alla nivåer. Material och aktiviteter i läroböcker av hög kvalitet bidrar också till att minska lärarnas arbetsbelastning. Läroböcker är också användbara då elever bedriver självständiga studier genom att de har strukturerade lärandeaktiviteter och möjligheter till självbedömning.

Flera faktorer kan påverka hur läroböcker används i klassrummet, vilket kan leda till avvikelser från lärobokens avsedda användning. Exempel på sådana faktorer är:

- Styrning och läroplanspolitik, såsom autonomi i valet av läroböcker, politisk strategi och begränsningar i statlig finansiering.
- Otillräcklig lärarutbildning som begränsar effektiviteten i användningen.
- Elever kan vara begränsade i att aktivt använda tillgängliga läroböcker. Dels kan tillgången på läroböcker som möter elevernas specifika behov vara begränsad, dels kan läroböcker vara fysiskt tillgängliga, men eleverna kanske bara har begränsad tillgång till dem. Även elevens inställning till läroböcker är mycket betydelsefull för att förklara användning och påverkan.

Intresset för hur läroböcker används i praktiken har ökat i de nordiska länderna. Det har bland annat gjorts studier om hur lärare i matematik använder individualisering genom att ge elever möjlighet att arbeta i egen takt med individuella instruktioner. Det finns även forskning som visar hur lärare använder läroböcker beroende på vilken lärobok och vilket stödmaterial (till exempel lärarhandledning) de har tillgång till. Dessutom finns studier om hur läroböcker används beroende på lärares erfarenhet. I dessa studier framkom att mer erfarna lärare hade större förmåga att använda läroboken utifrån sina syften med undervisningen och de tyckte att användning av läroböcker i undervisningen var mindre krävande. Det finns dock fortfarande potential för ytterligare forskning på detta område. Bland annat kan man komplettera kvalitativa studier med kvantitativa studier samt göra liknande studier men med fokus på hur elever använder läroböckerna.

Från politiskt håll finns ett antagande om att en ökad tillgång på datorer i klassrummet skulle leda till att lärare skulle använda digitalt material betydligt

mer på bekostnad av de traditionella läroböckerna. Undersökningar har dock visat att detta inte är fallet, eftersom lärare uppfattar att de har mindre kontroll över elevers arbete och att datorn distraherar mer än en traditionell lärobok.

SOCIOKULTURELL ANALYS

Sociokulturella studier har möjliggjort konstruktiv kritik av hur kunskap presenteras i läroböcker. Analys av läroboksinnehåll som dekonstruerar politiska, sociala och ekonomiska perspektiv som finns implicit i läroböcker, möjliggör en debatt om hur sociokulturella faktorer påverkar eller hämmar läroböckers kvalitet.

Det finns exempel på läroboksgranskning och reglering av innehåll i olika nationella sammanhang, där granskningen påvisade specifika berättelser kring nationalism, nationsbyggande och religion. En analys av dessa fördomar har potential att ge lärdomar utöver specifika fall: vilka lärandemål ska prioriteras, vem är involverad i läroboksutvecklingen och hur väljs läroboksämnen ut?

Trots att sociokulturell analys har gett viktiga bidrag till kvalitetsgranskningen av läroböcker, vidmakthåller också viss sociokulturell analys flera missuppfattningar kring läroböcker. Detta inkluderar tendensen att positionera läroböcker som en dominerande, auktoritativ kunskapskälla i klassrummet som hindrar lärares och elevers tillgång till andra former av kunskap, något som kan göda ett anti-läroboksetos.

Sociokulturella studier om läroboksinnehåll har fokuserat på könsrepresentation, sexualitet, nationalitet, ras och social klass. Den ökade medvetenheten kring sociokulturell representation har dock i stort sett misslyckats med att ge resultat när det gäller att bidra till läroboksteoretisering, eftersom konkreta rekommendationer för framtida praktik ofta saknas. I denna mening är den sociokulturella kritikens påverkan fortfarande begränsad.

Sociokulturell analys av läroboksinnehåll har varit en stor del av svensk och nordisk läroboksforskning. Detta har bidragit till att visa brister i kvalitet som i sin tur har lett till positiva reformer, något som visas tydligt i en förändrad könsrepresentation i läroböcker. Jämlikhet mellan könen har varit en viktig del av svensk utbildningspolitik. Flera studier har undersökt fördomar om könen i svenska läroböcker och kommit fram till att det förekommer betydligt färre könsstereotyper i jämförelse med andra länder. Däremot finns fortfarande exempel på könsbestämt språk och en begränsad representation av kvinnor i läroböcker i humanistiska ämnen.

Inom andra områden, särskilt representation av ursprungsbefolkning och minoriteter, har den sociokulturella kritiken haft begränsad påverkan och här kan betydande utveckling ske. Vidare har forskning varit kritisk mot tendensen att presentera icke-kristna religioner som "andra". Dessa andra religioner har antingen varit nästan osynliga eller saknat en detaljerad eller rik beskrivning.

PAPPER ELLER DIGITALT

Forskningen om 'papper eller digitalt' ger en mycket nyanserad bild. De samlade resultaten från studier om digitala läromedel ger inte en entydig slutsats om att digitalt alltid är "bra" eller "dåligt". Variation i digitala applikationer och hur de används samt variation i inlärningsmetoder och kulturer, ger alltid blandade resultat av hur man använder digital teknik i klassrum.

En stor utmaning i att jämföra pappersbaserat och digitalt material är den stora variationen i form och funktion i digitala lärresurser. Det finns inte desto mindre ett behov av en balanserad och systematisk jämförelse av de olika materialens egenskaper samt för- och nackdelar. Resultaten av en sådan jämförelse kan ligga till grund för välgrundade råd till beslutsfattare och pedagoger.

Vi måste förstå hur specifika digitala resurser fungerar för att kunna säkerställa kvalitet, samla in kunskap och utveckla formella eller informella normer. Vi måste också se hur dessa funktioner kan kopplas till ökad likvärdighet och högre kunskapsresultat.

Det finns ännu så länge få analyser av de processer som används för att granska digitala resurser samt effekterna av dem. Hur mycket tid bör ägnas åt att se över digitala resurser? Hur bör man göra? Vilka är konsekvenserna av en ökad kognitiv arbetsbelastning hos lärare och tjänstemän? Det finns i dagsläget en kunskapsasymmetri på den digitala resursmarknaden. De som köper in materialet är inte alltid väl rustade att hitta tillgängliga läromedel eller att göra välgrundade bedömningar angående kvalitet, vilket väcker viktiga samhällspolitiska frågor.

I Sverige verkar det finnas ett motsatsförhållande mellan Sveriges traditionellt utbredda användning av läroböcker och de nya modeller för kunskapsinhämtning som finns i digitala resurser. Det har varit en fullkomlig explosion av digitala lärresurser och EdTech-företag i Sverige de senaste tio åren. I Sverige, liksom i många andra länder, framställer många EdTech-bolag traditionella läroböcker som ett föråldrat sätt att förmedla kunskap. Synsättet att de olika resurserna står för färdighet gentemot kunskap eller teori gentemot praktik är förkastliga. Man behöver istället göra en objektiv jämförelse av respektive resurs egenskaper och dess användningsområden. Svensk forskning om digitala lärresurser visar att de

innehåller en enorm mängd material i många olika former och med flera olika läromodeller. Individualisering är endast en av dessa modeller och ofta underskattas den roll som socialt lärande, blandade medier och en mer komplex pedagogik har.

PÅVERKAN

Är läroböcker effektiva? Genomgående i denna rapport undersöks 'påverkan' från olika vinklar. För det första påverkan i förhållande till lärobokskvalitet. För det andra tendensen inom forskning att fokusera på lärobokstillgänglighet på bekostnad av ett mer holistiskt perspektiv på läroböcker och för det tredje nödvändigheten av att undersöka läroböckers påverkan i den praktiska läroboksanvändningen. Inom olika tematiska områden noteras att forskningen har visat olika förutsättningar för hur läroböcker av hög kvalitet kan ge en positiv påverkan på likvärdighet och elevprestationer.

Medan forskning kan avgöra hur läromedel av hög kvalitet kan påverka likvärdighet och prestationer på ett positivt sätt, är forskningsresultat inte alltid lämpade för politiska rekommendationer, eller så används de helt enkelt inte för att informera politiken. Debatten om påverkan i den sociokulturella forskningen är omfattande och det finns ett behov av en evidensbaserad policyformulering. Debatten om påverkan har viktiga konsekvenser för utbildningsforskning och politik. I synnerhet finns ett behov av specifika insatser för att läroböcker och andra läromedel ska baseras på gedigna forskningsbevis.

Politik och politisk organisation definierar marknadsvillkoren för läroboksproduktion. Det finns starka bevis för att en prioritering av läromedel med hög kvalitet och ett nära samarbete mellan nyckelintressenter i läroboksproduktion, leder till positiva effekter.

Svensk sociokulturell analys av läromedel har tagit stora steg för att systematiskt bedöma läroböckers kvalitet. Det finns bland annat starka bevis på att forskning om könsrepresentation har lett till framsteg för att ta itu med könsrepresentationen i svenska läroböcker. På senare tid har även analyser gjorts på hur berättelser om nationen och olika kulturer representeras, vilka kan bidra till den kritiska undersökningen av kvalitet i läroböcker.

Nordisk forskning har även gett viktiga bidrag i undersökningen av hur läroböcker används. Detta har gett viktiga insikter i lärarens perspektiv, attityder och praxis kring individualisering. Nordisk forskning utmärker sig även med innovativa forskningsmetoder och en debatt om fördelarna med ökad forskning med blandade metoder. Med klassrumsobservation har forskare bland annat kommit fram till att lärare inte är helt mottagliga för regeringens strävan efter ökad datoranvändning i

undervisningen. De föredrar istället pappersbaserat material, vilket är en indikation på att statliga initiativ som är bortkopplade från lärares praxis kan komma till korta. Det är dock viktigt att understryka att en förståelse av elevers perspektiv och praxis kring läroboksanvändning fortfarande är ett område som det forskats väldigt lite om.

Det finns forskning som visar på brister i svenska läroböcker vad gäller att följa läroplanens mål. Ett viktigt exempel är att läroböcker inte uppnår läroplanens mål då det gäller kunskap om de nationella minoriteternas kultur, språk, religion och historia.

Avslutningsvis menar rapportförfattarna att det finns ett pånyttfött intresse för läroböcker och stödmaterial i Sverige. De anser att det finns bevis för att material av hög kvalitet har en avgörande betydelse för utbildning. En hållbar tillgång till detta material ger fördelar på flera olika plan både för enskilda individer, samhälle, utbildning och ekonomi. Författare som arbetar med innehåll (både digitalt och på papper) och de som arbetar för att stötta dem bör ses som ovärderliga i målet att nå en bra utbildning.